

СУВ СЕКТОРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ

Сувни давлат томонидан ҳисобга олиш

Сувни давлат томонидан ҳисобга олиш – сув ва сув объектларидан фойдаланиш, уларни муҳофаза қилишни режалаштириш ҳамда жамоатчиликни хабардор қилиш мақсадида маълум ҳудуддаги ер усти ва ер ости сувлари ҳамда оқова сувларнинг миқдори ва сифатини аниқлаш жараёнидир. Бу жараён «Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида»ги низомда белгиланган чора-тадбирлардан биридир.

Ҳар бир ҳудуддаги сув ресурсларининг миқдорини аниқлаш орқали сувдан фойдаланиш ва истеъмолини жорий ҳамда истиқболда режалаштириш имконияти юзага келади. Сувнинг миқдори ва сифатини доимий кузатиб бориш орқали сув объектлари зарарланишининг олди олинади. Сув ресурсларининг ҳолати ҳақида аҳолини хабардор қилиш, ер усти ва ер ости сувларининг ҳамда оқова сувларнинг сифатини аниқлаш ва уларнинг ифлосланиш даражасини ўрганиш имконини беради. Сув миқдорини аниқлаш сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, уларни асраш ва келажак авлодлар учун сақлаб қолишда муҳим аҳамиятга эга («Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида»ги низом. Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 19 мартдаги 82-сон қарори билан тасдиқланган).

Сув хўжалиги баланслари қуйидаги мақсадларда фойдаланиш учун тузилади: сув ресурсларини самарали бошқариш, сувнинг танқис ёки ортиқча бўлиш ҳолатларининг олдини олиш, сувга бўлган талаб ва сув таъминоти ўртасидаги мувозанатни сақлаш, сув билан таъминланганлик даражаси юқори бўлган манбалардан сув танқис бўлган ҳудудларга йўналтириш; сувдан фойдаланишни жорий ва истиқболли режалаштириш ҳамда сувни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш; сувдан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалиги, транспорт воситалари, саноат корхоналари ва иншоотлари, ишлаб чиқариш қувватларини тўғри жойлаштириш; сувдан комплекс фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш схемаларини ишлаб чиқиш; сув хавфсизлигини таъминлаш, сув тошқини, қурғоқчилик билан боғлиқ хавфларнинг ва сувнинг зарарли

таъсирининг олдини олиш ҳамда уни бартараф қилиш чоратadbирларини ишлаб чиқиш; жорий қилинадиган сувни тежайдиган суғориш технологияларининг турлари ва суғориш усулларини белгилаш; сувдан фойдаланишни режалаштириш ва сувни муҳофаза қилиш билан боғлиқ бошқа масалаларни ҳал этиш.

«Ўзбекистон Республикасида сув хўжалиги балансларини тузиш тартиби тўғрисида» низомга¹ кўра, сув хўжалиги баланслари қуйидаги турларга ажратилади: дарёлар ҳавзаларининг сув хўжалиги баланслари; ирригация тизимлари ҳавзаларининг сув хўжалиги баланслари; иқтисодий минтақалар сув хўжалиги баланслари; Ўзбекистон Республикасининг ягона сув хўжалиги баланси.

Аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларининг сувга бўлган эҳтиёжларини қондириш сув ресурсларини давлат томонидан ҳисобга олиш ва Давлат сув кадастрини юритиш доирасида ҳавза ёки ҳудудий режалар асосида амалга оширилади. Маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва янгилаб бориш сув объектларининг миқдор ва сифат кўрсаткичларини, шунингдек, сувдан фойдаланиш ҳажмларини баҳолашни ўз ичига олади.

Республикамизда аҳоли ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжлари учун сувдан фойдаланиш тўғрисидаги маълумотларни тўплаш ва янгилаб бориш Сув хўжалиги вазирлигининг асосий вазифаларидан биридир. Вазирлик сув ресурсларини бошқариш, сувларнинг ҳисоби, ҳисоботи ва балансини шакллантириш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширади, республика аҳолиси, иқтисодиёт тармоқлари ва атроф-муҳитнинг сувга бўлган ҳамда муттасил ошиб бораётган эҳтиёжларини қондириш учун шарт-шароитлар яратишни, сув ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлайди. Шу билан бирга, Сув хўжалиги вазирлиги сув хўжалиги объектларини бошқариш, сувнинг ҳисоби ва ҳисоботини ҳамда Давлат сув кадастрини юритиш ва тегишли маълумотлар базасини шакллантиришда рақамли технологияларни жорий қилишга масъулдир.

¹ «Ўзбекистон Республикасида сув хўжалиги балансларини тузиш тартиби тўғрисида»ги низом. Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 28 августдаги 545-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/7707833>

Солиқ кодексининг 442-моддасига асосан, ер усти ва ер ости манбаларидан олиб фойдаланиладиган сув ресурслари сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ солиш объектидир.

Қуйидагилар солиқ солиш объекти бўлмайди:

1) нотижорат ташкилотлар томонидан нотижорат фаолиятни амалга ошириш доирасида фойдаланиладиган сув ресурслари; 2) соғлиқни сақлаш муассасалари томонидан даволаш мақсадида фойдаланиладиган ер ости минерал сувлари, бундан савдо тармоғида реализация қилиш учун фойдаланилган сув ҳажми мустасно; 3) атроф-муҳитга зарарли таъсир кўрсатишининг олдини олиш мақсадида чиқариб олинган ер ости сувлари, бундан ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун фойдаланилган сув ҳажми мустасно; 4) шахтадан сувларни қочириш учун, фойдали қазилмаларни қазиб олиш пайтида чиқариб олинган ва қатламдаги босимни сақлаб туриш учун ер қаърига қайта қуйиладиган ер ости сувлари, бундан ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун фойдаланилган сув ҳажми мустасно; гидроэлектростанциялар гидравлик турбиналарининг ҳаракати учун фойдаланиладиган сув ресурслари; 6) иссиқлик электр станциялари ва иссиқлик электр марказлари томонидан қайта қуйиладиган сув ресурслари; 7) қишлоқ хўжалигига мўлжалланган шўрланган ерларни ювиш учун фойдаланиладиган, сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли соҳасидаги ваколатли орган томонидан тасдиқланган шўрларни ювиш нормалари доирасидаги сув ресурслари; 8) коллектор ва дренаж тармоқларидан ишлатиладиган сув ресурслари.

Солиқ кодексининг 443-моддасида белгиланишича, фойдаланилган сувнинг ҳажми солиқ базасидир. Кодекснинг 444-моддасига кўра, солиқ базасини аниқлаш тартиби сув ресурсларининг ер усти ва ер ости манбаларидан олинган сув ҳажми сувдан фойдаланишнинг бухгалтерия (дастлабки) ҳисоби ҳужжатларида акс эттирилган сув ўлчагич асбоблар кўрсаткичлари асосида аниқланади. Сувдан ўлчагич асбобларсиз фойдаланилган тақдирда, унинг ҳажми сув объектларидан сув олиш лимитларидан, сувни истеъмол қилишнинг технологик ва санитария нормаларидан, экинлар ҳамда яшил дарахтзорларни суғориш нормаларидан ёки маълумотларнинг тўғрилигини таъминловчи бошқа усуллардан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Солиқ тўловчилар ер усти ва ер ости манбаларидан олиб фойдаланилган сув ресурслари ҳажмларининг алоҳида ҳисобини юритади. Сув ресурсларининг ер усти ва ер ости манбаларидан сув келадиган водопровод тармоғидаги сувдан фойдаланилганда, солиқ базаси манбанинг ҳар бир тури бўйича алоҳида аниқланади. Сув етказиб беришни амалга оширувчи юридик шахслар водопровод тармоғига сув ресурсларининг ер усти ва ер ости манбаларидан келиб тушадиган сув ҳажмларининг нисбати тўғрисидаги маълумотларни солиқ органларига жорий солиқ даврининг 15 январига қадар тақдим этиши керак. Солиқ органлари уч кун ичида ушбу маълумотларни солиқ тўловчилар эътиборига етказиши лозим. Иссиқ сув ҳамда буғ ҳосил қилиниши бўйича солиқ базаси солиқ тўловчи томонидан ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун ўзи фойдаланган сув ресурслари ҳажмидан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Бинологларнинг бир қисми, алоҳида иншоотлар ижарага берилганда солиқ базаси сув етказиб беришни амалга оширувчи юридик шахс билан шартнома тузган ижарага берувчи томонидан аниқланади. Бинологларнинг бир қисмини, алоҳида иншоотларни ижарага олган ва сув етказиб беришни амалга оширувчи солиқ тўловчилар билан шартнома тузган юридик шахслар солиқ базасини мустақил равишда аниқлайди. Солиқ тўловчилар юридик шахслар билан сув етказиб берилиши юзасидан солиштириб кўриш жараёнида олинган сувнинг ҳажмини аниқлаштиришда сув ҳажмининг фарқини солиштириш амалга оширилган даврдаги ҳисоб-китобларда акс эттиради. Юридик шахсларнинг ҳудудида таъмирлаш-қурилиш ишларини ва бошқа ишларни бажарувчи солиқ тўловчилар ушбу ишларни бажариш жараёнида фойдаланиладиган сув учун солиқ тўламайди. Таъмирлаш-қурилиш ишларини ва бошқа ишларни бажараётганда фойдаланиладиган сув ҳажми учун бу ишлар қайси юридик шахслар учун бажарилаётган бўлса, ўша юридик шахслар солиқ тўлайди. Қурилиш ишлари янги қурилиш майдончасида бажарилган тақдирда, қурилишда фойдаланиладиган сув ҳажми учун қурилиш ташкилоти солиқ тўлайди. Сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли соҳасидаги ваколатли орган солиқ базасини аниқлаш учун солиқ органларига, шунингдек қишлоқ хўжалигида, шу жумладан балиқчилик хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланувчи юридик шахсларга улар томонидан

фойдаланилиши кутилаётган сув ресурсларининг ҳажмини ҳар йили жорий солиқ даврининг 10 декабридан кечиктирмай, деҳқон хўжаликлари, тадбиркорлик фаолияти ва (ёки) даромад олиш учун мўлжалланган, яшаш учун мўлжалланмаган кўчмас мулк объектларига эга бўлган жисмоний шахслар бўйича эса – сувдан фойдаланиш ёки сувни истеъмол қилиш жойи бўйича солиқ органларига ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 20 январидан кечиктирмай тақдим этади. Деҳқон хўжаликлари, шунингдек қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларга ҳамда тадбиркорлик фаолияти ва (ёки) даромад олиш учун мўлжалланган, яшаш учун мўлжалланмаган кўчмас мулк объектларига эга бўлган жисмоний шахслар учун солиқ базаси сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли соҳасидаги ваколатли орган тақдим этган маълумотларга асосан солиқ органлари томонидан аниқланади.

Сунъий сув ҳавзаларида балиқ етиштирувчи балиқчилик хўжаликлари солиқ базасини табиий ва сунъий сув объектларидан олинган ва ушбу сув объектларига қайтариб қуйиладиган сув ҳажми, бундан коллектор-дренаж тармоқларига қайтариб қуйиладиганлар мустасно, ўртасидаги фарқдан келиб чиқиб аниқлайдилар. Қишлоқ хўжалигида, шу жумладан балиқ етиштиришда сув ресурсларини ҳисобга олиш воситалари мавжуд эмаслиги ва фойдаланиладиган сув ресурсларининг ҳақиқий ҳажмини аниқлашнинг имкони бўлмаган тақдирда, солиқ базаси сувдан фойдаланиш ва сувни истеъмол қилиш соҳасидаги ваколатли орган томонидан тасдиқланган сув ресурслари истеъмолининг нормативларига кўра аниқланади.

Ишлаб чиқариш жараёнида сувни махсус ускуналарни (турбиналарни) совитиш учун ишлатадиган солиқ тўловчилар солиқ базасини табиий сув объектларидан махсус ускуналарни (турбиналарни) совитиш учун олинган ва табиий сув объектларига қайтариб қуйиладиган сув ҳажми ўртасидаги фарқдан келиб чиқиб аниқлайди. Ушбу норма сувнинг ҳақиқий ҳисоби ёки сувдан махсус фойдаланиш рухсатнома мавжуд бўлганда қўлланилади.

Солиқ тўловчи солиқ тўлаш назарда тутилмаган фаолият турларини амалга оширган тақдирда, солиқ базаси солиқ солинадиган ва солиқ солинмайдиган сув ресурслари ҳажмининг ҳисобини алоҳида юритиш асосида аниқланади. Алоҳида ҳисоб юритиш имконияти бўлмаган тақдирда, солиқ базаси қайси фаолият бўйича солиқ тўлаш

соф тушумнинг умумий ҳажмида назарда тутилган бўлса, ўша фаолиятдан олинadиган соф тушумнинг солиштирма ҳажмидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Алкоголли маҳсулот ва алкогольсиз ичимликларни ишлаб чиқариш ва бошқа мақсадлар учун фойдаланилган сувнинг ҳажми ишлаб чиқарувчи юридик шахслар учун солиқ базаси ҳисобланади. Алкоголли маҳсулот ва алкогольсиз ичимликлар ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган сув ҳажми деганда истеъмол идишидаги тайёр маҳсулотга тўғри келадиган сувнинг ҳажми тушунилади. Солиқ солиш объекти ва (ёки) солиқ ставкаси турли хил бўлган бир неча турдаги фаолият билан шуғулланувчи солиқ тўловчилар бундай фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритишлари ва тегишли солиқ ставкалари бўйича солиқ тўлашлари шарт.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 20 ноябрдаги «Солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»²ги 736-сон қарорига² мувофиқ тасдиқланган бир қатор низомларда ваколатли органлар томонидан солиқ органларига сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни автоматик равишда ҳисоблаш учун асос бўладиган маълумотларни тақдим этиш; солиқ органлари томонидан қишлоқ хўжалиги ерларини суғориш ва балиқ етиштириш (ўстириш) учун ишлатилган сув ҳажми бўйича сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ҳисоботини автоматик равишда шакллантириш; солиқ органлари томонидан деҳқон хўжаликлари ва қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларга эга бўлган жисмоний шахсларга сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни автоматик равишда ҳисоблаш тартибини белгилаш юзасидан нормалар жорий этилди. Мазкур нормалар Солиқ кодекси талабларидан келиб чиқиб белгиланди.

Сув объектларининг сони, ҳажми, ҳолати ва ўрганилганлик даражасини ҳисобга олиш геоахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда, картография, гидрогеология ва геодезия услубларини қўллаган ҳолда давлат сув кадастрини юритишнинг асосий йўналишидир. Бу жараёнда сув ресурсларининг мониторинги олиб борилади ва тегишли

² «Солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида». Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 20 ноябрдаги 736-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5115911#5120110>

маълумотлар тизимлаштирилиб, давлат сув кадастрининг автоматлаштирилган геоахборот тизимига киритилади. Геоахборот технологиялари сув объектларининг ҳолатини баҳолашда, шунингдек, сув кадастрини автоматлаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Сув объектларининг жойлашуви, ҳажми ва бошқа хусусиятларини кўрсатувчи хариталар яратилади, сув объектларининг, шу жумладан ер ости сувларининг гидрогеологик тадқиқотлари ўтказилади ҳамда маълумотлар янгилаб борилади, сув объектларининг ўлчамлари аниқланиб, уларнинг ҳолати назорат қилинади.

Буларнинг барчаси сув ресурсларининг ҳолати ва улардан фойдаланиш ҳақида тизимли маълумотларни тўплаш ва умумлаштиришда, сув ресурсларининг ҳолатини мунтазам равишда кузатиб бориш, сув кадастрига оид маълумотларни муассасалар ўртасида келишиш ва алмашиш, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳамда уларни тўғри бошқаришни таъминлашда муҳим саналади.

Ўзбекистонда сувнинг давлат ҳисоби ягона тизим асосида, сув объектларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни режалаштириш ҳамда ер усти/ер ости сувлари миқдори ва сифатини аниқлаш мақсадида юритилади. Бу тизим сувдан фойдаланиш маълумотлари ва давлат мониторингига асосланиб, маъмурий-гидрографик чегаралар доирасида ҳисоб-китобни таъминлайди.

Сувни давлат ҳисобига олишнинг асосий жиҳатлари ўзига хос бўлиб, асосий мақсад – сувдан фойдаланиш, муҳофаза қилиш, режалаштириш ва жамоатчиликни хабардор қилиш, ягона тизим ва давлат мониторинги маълумотларига асосланади, ер усти ва ер ости сувлари, сувдан фойдаланувчилар ҳисобини ўзида қамраб олади ва барча маълумотлар Давлат сув кадастрига киритилади. Бу тизим сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва сув объектларининг ҳолатини баҳолаш учун муҳим ҳисобланади.

Бугунги кунда, сувни тежайдиган технологияларни жорий этиш тизимини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 5 февралда имзоланган «Сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги қарори» ПҚ–47-сон қарори

билан сувни тежайдиган технологияларни жорий этишни рағбатлантириш бўйича янги тартиблар жорий этилмоқда.

Сув истеъмоли мониторингини такомиллаштириш мақсадида 2027 йилдан бошлаб тадбиркорлик субъектлари учун сувни «ақлли» ўлчаш ва ҳисобга олиш воситаларини ўрнатиш бўйича мажбурий талаб белгиланмоқда. Ушбу чора шаффофликни таъминлаш, сув ресурсларини назорат қилиш ва самарали бошқаришда муҳим аҳамиятга эга. Сувни ўлчаш ва ҳисобга олишнинг барча «ақлли» воситалари Сув хўжалиги вазирлигининг «Сув ҳисоби» ахборот тизимига интеграция қилиниб, ягона марказлашган тизим яратилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 декабрдаги «Ер ости сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланишни тартибга солиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-439-сон қарорининг³ 6-бандида ер ости сувларидан фойдаланувчиларга 2024 йил 1 январга қадар ер ости сувларидан фойдаланишнинг аниқ ҳисобини юритиш мақсадида ўз тасарруфидаги ер ости сув олиш иншоотларини сув ҳисоблаш воситалари билан белгиланган тартибда жиҳозлаш мажбурияти юклатилди. Шунингдек, 2024 йил 1 январдан бошлаб сувни ҳисобга олиш воситалари билан жиҳозланмаган ер ости сув олиш иншоотларидан фойдаланиш тақиқланди. Бу талаб жисмоний шахсларга шахсий ва хўжалик эҳтиёжлари учун якка тартибда суткасига 5 метр кубгача (суткасига 5000 литргача) бўлган миқдорда ер ости сувларини олишига татбиқ этилмайди. Яъни бундай қудуқларни сув ҳисоблаш воситалари билан жиҳозлаш мажбурий эмас.

Мазкур қарор билан республикада қудуқ бурғилаш ва улардан фойдаланиш бўйича мораторий жорий этиладиган, ер ости сувлари сатҳининг пасайиши (5 м гача ва 5 м дан ортиқ) ва ресурсларининг камайиши кузатилаётган қуйидаги ҳудудлар рўйхати кўрсатилган: Навоий вилояти (Нурота тумани); Самарқанд вилояти (Нуробод, Пайариқ, Иштихон, Ургут, Қўшработ туманлари); Жиззах вилояти (Фориш, Зомин, Янгиобод, Ш. Рашидов туманлари); Наманган вилояти (Косонсой, Чуст, Янгиқўрғон, Чортоқ туманлари); Фарғона вилояти (Бешариқ тумани); Андижон вилояти (Избоскан, Жалақудук,

³ «Ер ости сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланишни тартибга солиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида». Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 декабрдаги ПҚ-439-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/6311240>

Хўжаобод, Пахтаобод, Қўрғонтепа туманлари); Қашқадарё вилояти (Чироқчи, Қўкдала, Косон туманлари).

Шунингдек, 2023 йил 1 январдан бошлаб ер ости сувларининг кўп йиллик ўртача сатҳига нисбатан сув сатҳи 5 метрдан ортиқ пасайиб кетган ҳудудларда ерларни суғориш ва ишлаб чиқариш мақсадларига гидрогеологик ҳулоса бериш, ер ости сувларига қудуқларни бурғиладиган ҳамда мавжуд қудуқлардан ерларни сув тежовчи технологияларсиз суғориш тақиқланди. Бу талаб тасдиқланган давлат дастурлари доирасида ва жисмоний шахслар томонидан чуқурлиги 25 метргача бўлган қудуқларни бурғиладиган ҳамда суткасига 5 метр кубгача ҳажмдаги ер ости сувларини шахсий эҳтиёжлар учун яқка тартибда олиш татбиқ этилмайди. 2023 йил 1 апрелдан бошлаб ер ости сувларига қудуқларни бурғиладиган учун рухсатнома беришнинг амалдаги тартиби бекор қилинди ҳамда вазирлик томонидан бурғиловчи субъектларга ер ости сувларига қудуқларни бурғиладиган фаолиятига рухсатнома бериш тартиби жорий этилиб, ўз тасарруфидаги бурғиладиган ускуналарини ГПС-трекерлар билан жиҳозлаш ва уларни доимо ишчи ҳолатда сақлаш мажбурияти юклатилди.

«Ер усти ва ер ости сувлари маъмурий ва гидрографик чегаралар доирасида, шунингдек сувдан фойдаланувчилар доирасида ҳисобга олинади» ибораси, сув ресурсларини бошқаришда ўрта асосий ёндашувни англатади: маъмурий чегаралар (маъмурий-ҳудудий бирликлар бўйича), гидрографик чегаралар (дарёлар, кўллар каби табиий сув ҳавзалари бўйича) ва сувдан фойдаланувчилар (корхоналар, аҳоли каби сув истеъмолчилари гуруҳлари) доирасида ҳисобга олиш. Бу ёндашувлар сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш ва сувдан фойдаланиш тартибини назорат қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Маъмурий чегаралар сув ресурсларини маълум бир ҳудуд, яъни вилоят, туман ёки шаҳар миқёсида ҳисобга олишни англатади. Бу давлат органларига маъмурий ҳудудлар кесимида сувдан фойдаланишни режалаштириш ва бошқариш имконини беради. Гидрографик чегаралар: сув ҳавзаларининг табиий чегаралари бўйича сув ресурсларини ҳисобга олишни билдиради. Бу дарёлар, кўллар, сув омборлари ва бошқа сув объектлари бўйича сувнинг мавжудлиги ва сарфини ўрганишга ёрдам беради.

Сувдан фойдаланувчилар доирасида ҳисобга олиш: бу сув истеъмолчилари, яъни турли соҳаларда (саноат, қишлоқ хўжалиги, аҳоли) сувдан фойдаланувчилар гуруҳлари томонидан сарфланадиган сув миқдорини ҳисобга олишни англатади. Мазкур ҳисобга олиш сувдан фойдаланиш лимитларини белгилаш, сув истеъмолини назорат қилиш ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу учта ёндашувнинг бир вақтда амал қилиши сув ресурсларини комплекс бошқариш ва уларни оқилона тақсимлаш учун зарурдир.

Сувдан фойдаланишнинг расмий статистикаси

Сувдан фойдаланишнинг расмий статистикаси Сув кодексининг 21-моддасида кўрсатилган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигининг сувга доир муносабатларни тартибга солиш соҳасидаги ваколатлари доирасида намоён бўлади. Бу борада Сув хўжалиги вазирлигининг қуйидаги ваколатларини қайд этиш жоиз: сув ресурсларини бошқариш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш, сувнинг ҳисобини ва унинг ҳисоботини юритиш; давлат сув кадастрини умумлаштириш ва юритиш; сув хўжалиги балансини юритиш, ирригация тизимларининг ҳавза бошқармалари, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудлар учун сув олиш квоталари ва лимитларини белгилаш; ерларнинг мелиоратив ҳолатини, ер усти ва ер ости сувларининг минераллашувини ҳамда коллектор-дренаж тармоқларининг техник ҳолатини мониторинг қилиш ва уларни яхшилаш бўйича чоралар кўриш; сув объектларидаги сувларни ва сувдан фойдаланишни давлат томонидан ҳисобга олиш; сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини амалга ошириш; сув ресурсларини ҳисобга олишнинг ва сув хўжалигида электр энергияси истеъмолининг шаффофлигини ва тўлиқлигини таъминлаш.

Сув объектидан сув олиш усулига, сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этилишига қараб сувдан фойдаланиш сувдан умумий ва махсус фойдаланишга бўлинади. Жисмоний шахслар томонидан сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этувчи махсус иншоотлар ва қурилмаларни қўлламаган ҳолда ўз

эҳтиёжларини ҳамда бошқа эҳтиёжларни қондириш мақсадида сувдан фойдаланиш сувдан умумий фойдаланишдир. Юридик ва жисмоний шахслар томонидан сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этувчи махсус иншоотлар ва қурилмаларни қўллаган ҳолда амалга ошириладиган сувдан фойдаланиш сувдан махсус фойдаланишдир. Сувдан махсус фойдаланишга айрим ҳолларда махсус иншоотлар ва қурилмаларни қўлламаган ҳолда, аммо сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этадиган сувдан фойдаланиш ҳам киритилиши мумкин.

Сув объектлари танҳо ёки биргаликда фойдаланишда бўлиши мумкин. Қонунчиликда белгиланган тартибда юридик ёки жисмоний шахсларга бутунлай ёки қисман фойдаланишга берилган сув объекти танҳо фойдаланиладиган сув объектидир. Танҳо фойдаланишга берилмаган сув объекти биргаликда фойдаланиладиган сув объектидир. Сув объектлари қонунчиликда белгиланган тартибда сув хўжалиги, санитария назорати, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, геология ва минерал ресурслар органлари билан келишилган ҳолда фойдаланишга берилади.

Сув объектлари сувдан фойдаланувчиларга сув истеъмолчиларининг қишлоқ хўжалиги, ичимлик, даволаш ва маиший эҳтиёжларини, аҳолининг курорт, рекреация ва ўзга эҳтиёжларини, саноат, энергетика, транспорт, балиқчилик хўжалиги ҳамда бошқа давлат ёки жамоат эҳтиёжларини қондириш учун қонунчиликда назарда тутилган талаблар ва шартларга риоя қилинган ҳолда фойдаланишга берилади. Оқова сувларни оқизиш учун сув объектларидан фойдаланишга қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда ҳамда махсус талаблар ва шартларга риоя қилинган тақдирдагина йўл қўйилиши мумкин. Сув объектлари битта ёки ани бир вақтда бир нечта мақсадда фойдаланишга берилиши мумкин.

Бугунги кунда мамлакатимиз аҳолисини сув билан таъминлаш масалалари ҳар қачонгидан муҳим аҳамият касб этмоқда. Географик жиҳатдан Ўзбекистон дунёнинг сув тақчил бўлган ҳудудларидан бири – Марказий Осиёда жойлашган. Ушбу минтақа, шу жумладан Ўзбекистон, иқтисодиёти, аҳолиси ва экологик таҳдидлари ўсиб бораётганлиги билан ажралиб туради.

БМТ ва Жаҳон Банки каби халқаро ташкилотларнинг таҳлилий маълумотларига кўра, 2050 йилга қадар Марказий Осиё аҳолиси сони 100 миллиондан ошиши кутилмоқда. Бунда, энг кўп аҳолига эга бўлувчи давлат сифатида Ўзбекистон (тахминан 50 миллион киши) эътироф этилмоқда. Аҳоли сонининг кўпайиши эса, мутаносиб равишда сув ресурсларига бўлган эҳтиёжни ҳам оширади. Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигининг маълумотларига кўра, Ўзбекистонга сув ресурсларининг 80 фоизи бошқа давлатлар ҳудудларидан келади, 20 фоизи мамлакатда ҳосил бўлади. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, 2030 йилга бориб Ўзбекистон 7 млрд куб метр сув етишмовчилиги муаммосига дуч келиши мумкин. Сув ресурслари билан боғлиқ бугунги кун шароитлари ва истиқболда кутилаётган қаҳриқлар мамлакатимизда сувдан фойдаланиш соҳасида самарали давлат бошқарувини йўлга қўйишни тақозо этмоқда. Бунда, ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни амалга ошириш, сувдан оқилона фойдаланиш бўйича оммавий маданиятни шакллантириш ва Ўзбекистонга қўшни бўлган давлатлар билан ўзаро манфаатли сув дипломатиясини олиб бориш талаб этилади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон сувдан фойдаланиш соҳасидаги давлат сиёсатини замонавий шароитлар ва талабларга мослаштириб келмоқда. Таъкидлаб ўтиш жоизки, сувдан фойдаланиш масалалари Ўзбекистон мустақиллигининг илк йилларидан бошлаб давлат сиёсатининг муҳим йўналишига айланган ва 1993 йил 6 майда Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинган эди. 2025 йилга келиб Ўзбекистон Республикасининг Сув кодекси қабул қилиниши мамлакатимизда сувга оид муносабатларни тартибга солиш ва соҳада давлат бошқарувини йўлга қўйишда янги босқични бошлаб берди.

Сувдан фойдаланиш муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишдан ташқари, амалий чора-тадбирлар ҳам амалга оширилди. Хусусан, Ўзбекистонда сувни тежовчи технологиялар ва томчилаб суғориш тизимларини оммалаштиришга давлат сиёсати даражасида алоҳида эътибор қаратилди. Қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган технологияларни жорий этиш ишларини янада жадаллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 декабрдаги «Қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган технологияларни

жорий этишни янада жадал ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Ушбу ҳужжатда экинларни томчилатиб суғориш ҳамда ёмғирлатиб суғоришни йўлга қўйиш, дискретли суғориш технологияларини жорий қилишни таъминлаш бўйича аниқ вазифалар белгиланди. Албатта, жаҳон тажрибаси сув ресурсларидан оқилона фойдаланишда сувни тежайдиган технологиялар ва томчилатиб суғориш тизимларининг юқори самарадорлигини кўрсатмоқда. Юқорида санаб ўтилган технологияларни жорий қилиш кутилган натижаларни бериши сувдан оқилона фойдаланиш масалаларини назорат қилишни ҳам тақозо этади.

Мамлакатимизда сувдан фойдаланиш масалалари Сув кодекси, Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 19 мартдаги 82-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида»ги низом ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинмоқда. Мамлакатимизда сувдан оқилона фойдаланишни таъминлашда тегишли нормаларни янада такомиллаштиришнинг ҳам ўз ўрни бор.

Шу нуқтаи назардан қуйидаги таклифни келтириб ўтсак.

Ўзбекистон Республикасининг Сув кодексида «сувдан оқилона фойдаланиш», «сувдан нооқилона фойдаланиш», «сувдан маиший фойдаланиш», «ичимлик суви», «чучук сув» каби соҳадаги асосий тушунчаларнинг ҳуқуқий таърифлари берилмаган. Бу эса, ўз навбатида, ҳуқуқни қўллаш амалиётида сувдан нооқилона фойдаланиш ҳолатини аниқлашда мураккабликларни келтириб чиқармоқда.

Жаҳон банки таҳлилларига кўра, 2050 йилга бориб Ўзбекистонда сувга бўлган талаб 59 километр кубдан 62 – 63 километр кубгача ошади ва мавжуд сув ресурслари 57 километр кубдан 52-53 километр кубгача камаяди. Бу эса ҳозирдаги сув танқислигини беш баробарга оширади. Ичимлик суви таъминотидан фойдаланишда асосий хавфлар – чучук сувнинг тақчиллиги, фойдаланиш учун рақобат, унинг ифлосланиши, қурғоқчилик ва бошқалардан иборат.

Ҳароратнинг кўтарилиши, чўлланиш ва музликларнинг эриши каби иқлим ўзгариши билан боғлиқ муаммолар Марказий Осиё учун жиддий экологик таҳдидлар ҳисобланади. Иқтисодиёт, қишлоқ

хўжалиги, сув ресурслари ва аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатаётган бу экологик таҳдидларни юмшатиш табиатга ва унинг неъматларига оқилона муносабатда бўлишни талаб этади.

Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) бирлигини ишлаб чиқариш учун сув сарфи – бу иқтисодиётнинг турли тармоқларида маҳсулот яратиш жараёнида фойдаланиладиган сув ресурсларининг миқдорини ($\text{м}^3/\text{минг АҚШ доллари ёки м}^3/\text{тонна}$) ўлчайдиган самарадорлик кўрсаткичидир. Бу кўрсаткич сувдан фойдаланиш интенсивлигини, саноат ва қишлоқ хўжалигида сувни тежаш технологияларининг жорий этилганлик даражасини белгилайди. ЯИМ ишлаб чиқаришда сув сарфи ҳақида муҳим жиҳатлар тармоқлар кесимида фарқланиши мумкин. Бунда энг юқори сув сарфи қишлоқ хўжалиги (айниқса, пахта ва ғалла етиштириш) ва оғир саноат (энергетика, металлургия)га тўғри келади. Шунингдек, ишлаб чиқариш самарадорлиги, яъни сувдан фойдаланишнинг самарадорлигини ошириш маҳсулот бирлигига сарфланадиган сув ҳажмини камайтиришни англатади. Бунда сувни қайта айланма тизимларда ишлатиш муҳим роль ўйнайди.

Сув кодексида маҳсулот ишлаб чиқаришда сувнинг сарфланиши меъёрлари ва ундан мақсадли фойдаланиш кўзда тутилган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда сув сарфи меъёрлари (масалан, 1 тонна маҳсулот учун) анча юқори ҳисобланади, саноатда эса замонавий ускуналар билан бу сарфни қисқартириш мумкин бўлади.

Сувдан фойдаланишда сувнинг ҳисоби ва ҳисоботини юритиш тартиби

Сув ресурсларидан махсус тартибда фойдаланишни амалга оширувчи сувдан фойдаланувчилар сувдан фойдаланиш жараёнининг тўлиқ ва тизимли ҳисобини юритиш ҳамда ушбу фаолият натижалари бўйича белгиланган шакл ва муддатларда ҳисоботларни тақдим этиш мажбуриятига эга. Ҳисоб ва ҳисобот юритиш сув ресурсларидан оқилона, самарали ҳамда барқарор фойдаланишни таъминлаш, сув объектларининг миқдорий ва сифат кўрсаткичлари устидан давлат назоратини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Мазкур талаблар сувдан фойдаланиш ҳажмини аниқлаш, рухсат этилган

лимитларга риоя этилишини баҳолаш ҳамда сув ресурсларини муҳофаза қилишга қаратилган ҳуқуқий ва ташкилий чораларни ишлаб чиқиш учун зарур бўлган ишончли ахборот базасини шакллантиришга хизмат қилади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 28 августдаги «Ер ости сув олиш иншоотларини сув ҳисоблаш воситалари билан жиҳозлашни рўйхатга олиш ва муҳрлаш бўйича давлат хизматини кўрсатишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида»ги 547-сонли қарори⁴ билан ер ости сувларидан махсус фойдаланиш ёки уларни махсус истеъмол қилиш учун бурғи қудуқларида ва булоқлар каптажида сув сарфини ҳисоблаш воситаларини ўрнатиш ҳамда улардан фойдаланиш тартиби белгиланган. Бу эса ер ости сувлари ҳисобини юритиш ва белгиланган муддатларда сувдан фойдаланувчилар томонидан даврий ҳисоботларни юбориб туриш мажбуриятини юклайди.

Сув ресурсларининг ҳисоби сувдан фойдаланувчилар томонидан бевосита сув олиш амалга ошириладиган жойларда ташкил этилади ва юритилади. Мазкур ҳисоб тизими сувдан фойдаланиш ҳажмини аниқ белгилаш, рухсат этилган лимитларга риоя этилишини таъминлаш ҳамда сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланиш устидан назоратни амалга оширишга хизмат қилади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 29 мартдаги 169-сонли қарори билан «Жисмоний ва юридик шахсларга хулосалар бериш бўйича давлат хизматларини кўрсатишнинг ягона маъмурий регламенти»⁵ тасдиқланди. Регламентга 7-иловада берилган Гидрогеологик хулоса бериш паспортининг намунавий шакли хулоса учун белгиланган талаблар, йиғимлар миқдори, уни жойлашув координаталари ва бошқа маълумотларни ўз ичига олади.

Сув билан боғлиқ давлат назоратини амалга оширишда соҳада замонавий ва рақамли технологияларни қўллаш назорат самарасини яхшилашга ёрдам беради. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 апрелдаги «Сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини янада

⁴ «Ер ости сув олиш иншоотларини сув ҳисоблаш воситалари билан жиҳозлашни рўйхатга олиш ва муҳрлаш бўйича давлат хизматини кўрсатишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 28 августдаги 547-сонли қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/7707940>

⁵ «Жисмоний ва юридик шахсларга хулосалар бериш бўйича давлат хизматларини кўрсатишнинг ягона маъмурий регламенти». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 29 мартдаги 169-сонли қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/6861943>

такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ–5055-сонли қарори билан суғориладиган ерларда ер ости сув сатҳи мониторингини рақамли технологиялар асосида юритиш ҳамда ерларнинг мелиоратив ҳолатини баҳолаш бўйича ташкилий чора-тадбирлар ишлаб чиқишга доир вазифалар белгиланиб, замонавий технологияларни қўллаш кенг йўлга қўйилди.

Шунингдек, Сув кодексининг 75-моддаси билан сувдан фойдаланувчиларнинг мажбуриятлари қаторига «сувни тежаш ва рақамли технологияларни жорий этиш чораларини кўриши» мажбурияти юкланган. Бу эса сув ҳисоби аниқ юритилишида муҳим ўрин тутди.

Қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун сув ресурсларидан фойдаланишни амалга оширувчи сувдан фойдаланувчилар томонидан олинадиган сув миқдорини ҳисобга олиш сув олиш жойлари махсус сувни ҳисобга олиш техник воситалари билан тўлиқ жиҳозлангунига қадар турли ҳисоблаш усуллари асосида амалга оширилиши мумкин. Хусусан, сувдан фойдаланиш ҳажмини аниқлашда ҳақиқий суғориладиган ер майдонларининг ўлчами, суғориш тадбирларининг сони, қишлоқ хўжалиги экинларининг суғориш режимлари, сув олиш жараёнининг давомийлиги ҳамда табиий-иқлим ва хўжалик шароитлари каби омиллар инобатга олинади. Ушбу ҳолатда сув сарфи ҳажмий, ҳисоб-китобга асосланган ёки бошқа амалий услублар орқали белгиланиши мумкин. Мазкур ёндашув сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш, сув тақсимотининг шаффофлигини ошириш ҳамда сувдан фойдаланиш устидан давлат ва хўжалик назоратини амалга оширишда муҳим ҳуқуқий ва ташкилий аҳамиятга эга ҳисобланади.

Сувдан фойдаланувчиларнинг сув олиш ҳамда сув ташлаш жойларига доир паспортларни рўйхатдан ўтказиш, шунингдек сувни ҳисобга олиш воситаларини аттестациядан ўтказиш тартиби ваколатли давлат органлари томонидан белгиланади. Жумладан, ер усти сунъий сув объектларидан сув олиш масалалари Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги томонидан, ер усти табиий сув объектларидан сув олиш Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги билан келишилган ҳолда тартибга солинади. Ер ости сув объектларидан сув олиш билан боғлиқ муносабатларни

ҳуқукий жиҳатдан тартибга солиш эса Ўзбекистон Республикаси Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги ваколатига киради.

Сув кодексининг 15-моддасига кўра: ер усти сувларини бошқариш бўйича Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва унинг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган органлари; ер ости сувларини бошқариш бўйича Ўзбекистон Республикаси Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги махсус ваколатли органлардир.

Албатта, сув олиш ва сув ташлаш жойларининг паспортларини рўйхатдан ўтказиш, шунингдек сувни ҳисобга олиш воситалари (гидропостлар)ни аттестациядан ўтказиш махсус ваколатли давлат органлари томонидан амалга оширилади.

Сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларининг сув олиш жойлари паспортга эга бўлиши, хизмат кўрсатадиган фойдаланиш ташкилотида рўйхатдан ўтказилган бўлиши керак. Сув олиш жойлари сувни ҳисобга олиш воситалари (гидропост) билан жиҳозланиши, улар белгиланган тартибда аттестациядан ўтказилган бўлиши керак⁶.

Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 апрелдаги 174-сон қарори билан тасдиқланган «Сувдан фойдаланиш ва сув истеъмолида сув ресурсларининг ҳисоби ва ҳисоботини ҳамда мониторингини юритиш тартиби тўғрисидаги низом»нинг⁷ 14-бандига мувофиқ, сувдан фойдаланиш ва сув истеъмолида сув ресурсларининг ҳисоби ва ҳисоботини юритиш учун хизмат кўрсатадиган фойдаланувчи ташкилот (сув хўжалиги эксплуатация ташкилотлари ёки «Сув етказиб бериш хизмати» давлат муассасаси) билан сувдан фойдаланувчи ва сув истеъмолчиси (аҳоли томорқаси учун шу ҳудуддаги маҳалла фуқаролар йиғини) ўртасида сувнинг кундалик ҳисоб журнали юритилади. Ушбу журналнинг ҳар бир варағи тикилган ҳолда, Сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Сув хўжалиги объектлари хавфсизлигини ва сувдан фойдаланишни назорат қилиш

⁶ «Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида»ги низом. ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 19 мартдаги 82-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/ru/docs/2145601>

⁷ «Сувдан фойдаланиш ва сув истеъмолида сув ресурсларининг ҳисоби ва ҳисоботини ҳамда мониторингини юритиш тартиби тўғрисидаги низом». ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 апрелдаги 174-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/uz/docs/5352871>

инспекциясининг ҳудудий бўлинмалари томонидан белгиланган тартибда рўйхатга олинади.

Низомнинг 15-бандига кўра, агар сувдан фойдаланувчи ва сув истеъмолчисининг сувни ҳисобга олиш жойи рақамли қурилма билан жиҳозланган бўлса, сувнинг ҳисоби хизмат кўрсатадиган фойдаланувчи ташкилоти билан «онлайн» режимда амалга оширилади.

Таъкидлаш жоизки, сув истеъмолчилари (агрокластер, фермер ва деҳқон хўжаликлари ва бошқалар) ва «Сув етказиб бериш хизмати» давлат муассасаси ўртасидаги, шунингдек, «Сув етказиб бериш хизмати» давлат муассасаси ва ирригация тизими (магистрал канал ёки тизим) бошқармаси ўртасидаги сувнинг кундалик ҳисоб журнали тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва ирригация тизимлари ҳавза бошқармасида рўйхатга олинади.

«Сув етказиб бериш хизмати» давлат муассасаси сув истеъмолчилари томонидан берилган кунлик маълумотлар асосида ҳар куни соат 18:00 гача олинган сувдан фойдаланиш бўйича кунлик маълумотни тегишли тартибда тайёрлайди ва дастурий таъминотга киритади. Агар кунлик маълумотни дастурий таъминотга киритишнинг имкони бўлмаса, Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, ирригация тизимлари ҳавза бошқармаларига ёзма ёки электрон алоқа воситаси орқали етказиши мумкин.

Тегишли маълумотларнинг ҳар куни дастурий таъминотга киритилиши сувдан фойдаланиш ҳажмлари тўғрисидаги маълумотларнинг ишончилигини таъминлаш, уларнинг таҳлил қилинишини осонлаштириш ҳамда сув ресурсларидан фойдаланиш устидан давлат назоратини кучайтиришга хизмат қилади. Юқорида қайд этилган механизмлар сувдан фойдаланувчиларнинг ҳисоб ва ҳисобот юритиш мажбуриятларини самарали амалга ошириш, шунингдек сув ресурсларидан оқилона, мақсадли ва барқарор фойдаланишни таъминлашда муҳим ташкилий-ҳуқуқий аҳамиятга эга ҳисобланади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 апрелдаги «Сувдан фойдаланиш ва сув истеъмолида сув ресурсларининг ҳисоби ва ҳисоботини ҳамда мониторингини юритиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорида

Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, ирригация тизимлари ҳавза бошқармалари «Сув етказиб бериш хизмати» давлат муассасаларининг сувдан фойдаланиш бўйича кунлик маълумотларини дастурий таъминотга ўз вақтида ва тўғри киритилишини назорат қилиб бориши кераклиги белгилаб қўйилган. Шунингдек Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, ирригация тизимлари ҳавза бошқармалари, хизмат кўрсатадиган фойдаланувчи ташкилотлар дастурий таъминотнинг доимий ва узлуксиз ишлашини таъминлаш мажбурияти юклатилиб, бунда сув ҳисобини доимий ва аниқ амалга ошириш вазифаси белгиланди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 8 январдаги 9-сонли қарори билан тасдиқланган «Ер ости сувларидан махсус фойдаланиш ёки уларни махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома бериш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламенти»га⁸ асосан рухсатнома олган ер ости сувларидан фойдаланувчилар ёки уларни истеъмол қилувчилар ер ости сувларини олиш ва беришда сув миқдори ҳисобини юритиши, шунингдек, гидрогеология корхоналарига ва солиқ органларига ҳисоботни ҳар чорак якуни бўйича ҳисоботни кейинги ойнинг 5-санасига қадар белгиланган шаклда тақдим этиши лозим.

Икки томонлама далолатномада акс эттирилган маълумотлар сув ресурсларидан фойдаланиш ҳолатини акс эттирувчи расмий статистик ахборотни шакллантиришда асосий манба бўлиб хизмат қилади. Ушбу ҳужжатда келтирилган кўрсаткичлар сувдан фойдаланиш ҳажмлари, уларнинг мақсадли йўналишлари ҳамда белгиланган меъёрларга мувофиқлигини аниқлаш имконини беради. Мазкур маълумотлар асосида сув ресурсларидан фойдаланиш бўйича таҳлилий ҳисоб-китоблар амалга оширилади, давлат статистика ҳисоботлари тайёрланади ҳамда сув ресурсларини бошқариш ва режалаштиришга доир қарорлар қабул қилинади. Шунингдек, икки томонлама далолатнома сувдан фойдаланиш устидан назоратни

⁸ «Ер ости сувларидан махсус фойдаланиш ёки уларни махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома бериш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламенти». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 8 январдаги 9-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5206011>

таъминлаш ва ҳуқуқий муносабатларнинг шаффофлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Сувдан фойдаланувчиларнинг солиқ мажбуриятларини аниқлаш ҳамда солиқ базасини шакллантириш мақсадида ҳисобот даври давомида сув ресурсларидан фойдаланиш ҳажмлари тўғрисидаги ахборот ҳар бир фаолият тури кесимида умумлаштирилади. Мазкур маълумотлар Солиқ кодексида белгиланган муддат ва тартибларга мувофиқ равишда солиқ органларига тақдим этилади ҳамда сувдан фойдаланувчиларнинг ўзига ҳам етказилади. Ушбу ахборот сувдан фойдаланиш билан боғлиқ солиқ ҳисоб-китобларининг аниқлигини таъминлаш, солиққа тортиш жараёнининг шаффофлигини ошириш ҳамда давлат молиявий назоратини самарали амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Сув ресурсларининг ер усти ва ер ости манбаларидан олинган сув ҳажми юзасидан ҳисоботларни тақдим этиш муддатлари кўрсатиб ўтилган. Сув етказиб берувчи ташкилотлар шундай мажбурият юклатилмоқда: вегетация даври (1 апрель – 30 сентябрь) тугаганидан кейин 15 октябрга қадар ва куз-қиш даврининг (1 октябрь – 31 март) якунида 15 апрелга қадар белгиланган тартибда Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигига ҳамда ирригация тизимлари ҳавза бошқармаларига сувдан фойдаланиш тўғрисидаги электрон ҳисоботни тақдим этиши белгилаб ўтилган. Бунда йил давомида икки марта фойдаланилган сув ҳажми ҳақида маълумотларни тақдим этиши сўралган.

Сув етказиб берувчи ташкилотлардан олинган маълумотларни умумлаштирган ҳолда Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва ирригация тизимлари ҳавза бошқармалари вегетация даври тугаганидан кейин 1 ноябрга қадар ҳамда куз-қиш даври тугаганидан кейин 1 майга қадар Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигига сувдан фойдаланиш тўғрисидаги аниқ ва ҳаққоний ҳисоботларни электрон тарзда тақдим этадилар.

Ер ости сувларидан фойдаланиш билан боғлиқ ҳисоботларни тақдим этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Тоғ-кон саноати ва геология вазирлигига нисбатан аниқ муддатлар асосида белгиланади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги томонидан ўз тизимига кирувчи суғориш ва дренаж қудуқларидан

фойдаланилган ер ости сувлари бўйича ҳисоботлар вегетация даври якунлангандан сўнг 1 ноябрга қадар ҳамда куз-қиш даври тугаганидан кейин 1 майга қадар тақдим этилади. Шу билан бирга, бошқа сувдан фойдаланувчилар, жумладан ичимлик сув таъминоти билан шуғулланувчи субъектлар томонидан ер ости сувларидан фойдаланиш тўғрисидаги маълумотлар белгиланган ҳисобот тартибига мувофиқ равишда, ҳисобот чораги тугаган ойдан кейинги ойнинг 5-санасидан кечиктирмаган ҳолда электрон шаклда вазирликка юборилади. Мазкур механизм ер ости сув ресурсларидан фойдаланиш устидан давлат назоратини таъминлашга хизмат қилади.

Йиғилган сув ресурслари бўйича тўпланган ахборот, далолатномалар, ҳисоб ва ҳисоботлар идоравий статистика ҳисоботини тайёрлаш ҳамда Давлат сув кадастрини ишлаб чиқиш, шунингдек сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ бўйича солиқ базасини ҳисоблаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 1 январдаги 11-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасининг Давлат сув кадастрини ишлаб чиқиш ва юритиш тартиби тўғрисида»ги низомда таъкидланишича, доимий равишда сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчилари томонидан тақдим этилган маълумотлар ва ҳисоботлар асосида кадастр маълумотларини умумлашма шакли, шунингдек, Солиқ кодексига мувофиқ солиқ базаси ҳисоблаб чиқарилади. Сув кодексининг 21-моддасида Сув хўжалиги вазирлигининг сувга доир муносабатларни тартибга солиш соҳасидаги ваколатлари доирасига «давлат сув кадастрини умумлаштириш ва юритиш» ваколати киритилган бўлиб, ушбу вазирлик давлат сув кадастрини юритишда асосий мувофиқлаштирувчи орган ҳисобланади.

Сув ресурсларидан фойдаланиш жараёнида юритиладиган ҳисобга олиш журнали, етказиб берилган сув ҳажмларини расмийлаштиришга доир далолатнома ҳамда жорий ахборотни тақдим этиш шакллари ваколатли давлат органи томонидан белгиланади. Сув хўжалиги вазирлиги сув ресурсларини бошқариш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширади, сувнинг ҳисобини ва унинг ҳисоботини юритади. Юқоридаги ҳужжатларнинг шакли ва уларда нималар акс этиши лозимлиги Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги томонидан тегишли буйруқ билан тасдиқланади. Ушбу

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар сувдан фойдаланиш ҳисобини ягона тартибга солиш, маълумотларнинг аниқлиги ва ишончлилигини таъминлаш, шунингдек сув ресурсларидан фойдаланиш устидан самарали назоратни амалга оширишга хизмат қилади. Шу орқали сувдан фойдаланиш жараёнларининг ҳуқуқий ва ташкилий асослари мустаҳкамланади.

Сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартномани рўйхатдан ўтказиш

Сув кодексининг 67-моддаси сувдан фойдаланиш муносабатларида рўйхатдан ўтказишни оддий маъмурий расмийлик сифатида эмас, балки ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтирувчи юридик факт даражасига кўтаради. Ушбу норма рўйхатдан ўтказиш принципига таянган ҳолда, томонлар ўртасида сувдан фойдаланиш бўйича шартнома имзоланган бўлса ҳам, у ваколатли ахборот тизимида қайд этилмагунча тўлиқ ҳуқуқий кучга эга бўлмаслигини белгилайди. Шу орқали давлат сув ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқини фақат расмий тасдиқланган, верификацияланган ва назорат остидаги ҳужжат орқали амалга оширилишини кафолатлайди, бу эса кейинги босқичда рақамлаштириш ва шаффофлик механизмларини жорий этиш учун ҳуқуқий пойдевор вазифасини бажаради.

Мазкур ёндашувнинг мантиқий давоми сифатида 67-модданинг биринчи қисми шартномаларни махсус ахборот тизимида электрон шаклда рўйхатдан ўтказиш талабини белгилайди. Амалиётда бу «Сув ҳисоби» тизими орқали амалга оширилиб, шартнома тузилган вақт, томонлар, квоталар ва лимитлар тўғрисидаги маълумотлар «вақтни муҳрлаш» технологияси асосида қайд этилади. Бундай техник ечим ҳужжатларни орқа сана билан ўзгартириш, норасмий келишувлар орқали маълумотларни манипуляция қилиш ёки сув ҳажмларини сунъий равишда ошириш имкониятини бартараф этади. Электрон рақамли имзо билан тасдиқланган шартнома суд ва маъмурий жараёнларда «прима фасие» исбот кучига эга ҳужжат сифатида қабул қилинади, бу эса исботлаш презумпциясини мустаҳкамлайди ва коррупцион хавфларни камайтиради.

Рақамлаштиришнинг ушбу ҳуқуқий модели асносида модданинг биринчи қисмида масъул субъектлар доираси ҳам аниқ белгиланади. Ахборот тизимида шартномани киритиш мажбурияти «ахборот эгаси» сифатида сув етказиб берувчи ташкилот зиммасига юклатилади, бироқ шартноманинг ҳуқуқий кучга кириши айнан рўйхатдан ўтказилганлик фактига боғлиқ бўлгани сабабли, фойдаланувчи ҳам ушбу жараёни мониторинг қилишда қонуний манфаатдор шахс сифатида майдонга чиқади. Амалий тартибда шартнома имзолангач, сув етказиб берувчи уни белгиланган муддат ичида тизимга киритиши шарт, фойдаланувчи эса реестрдан генерация қилинган идентификация рақами орқали ўз ҳуқуқининг расмий тасдиқланганлигини текширади ва тасдиқлайди.

67-модда рўйхатдан ўтказиш ва назорат функцияларини сув объектининг аҳамияти ва бошқарув даражасига кўра уч поғонали тизим асосида ташкил этади. Стратегик даражада трансчегаравий дарёлар ва йирик сув иншоотлари бўйича ваколат Сув хўжалиги вазирлигига берилиб, бу ерда геосиёсий ва макроиктисодий хавфсизлик омиллари устувор ҳисобланади. Минтақавий даражада ҳавза бошқармалари вилоятлар кесимида сув балансини мувофиқлаштиради, локал даражада эса туман қишлоқ хўжалиги бўлимлари фермер ва деҳқон хўжаликлари учун белгиланган лимитларнинг асосланганлигини тасдиқлайди. Ушбу механизм ўзаро назорат ва мувозанатни таъминлаб, сувни етказиб берувчи субъект билан лимитни тасдиқловчи орган ўртасида институционал мустақилликни яратади ҳамда «фиктив квоталар» орқали сувни ортиқча олиш хавфини камайтиради.

Ушбу тизим умумий фуқаролик-ҳуқуқий қоидалардан ҳам ўзига хос тарзда фарқланади. Фуқаролик ҳуқуқида битим, қоида тариқасида, томонлар томонидан имзоланган пайтдан бошлаб кучга киради, бироқ Сув кодексининг 67-моддаси умумий нормалардан устун туриб, шартноманинг ҳуқуқий кучга киришини айнан давлат реестрида рўйхатдан ўтказилган вақт билан боғлайди. Шу сабабли электрон реестрга киритилмаган шартнома назорат органлари, солиқ органлари ва учинчи шахслар учун юридик аҳамиятга эга бўлмайди. Бу ҳолат рўйхатдан ўтказишни фойдаланувчи учун «ҳуқуқий ҳимоя қалқони» даражасига олиб чиқади, рўйхатдан ўтмаганлик эса амалда ҳуқуқнинг мавжуд эмаслиги билан тенглаштирилади.

Сув хўжалиги объектлари хавфсизлигини ва сувдан фойдаланишни назорат қилиш инспекциясига ва унинг ҳудудий бўлинмаларига (сунъий сув объектларидаги сувдан фойдаланилганда), шунингдек Ўзбекистон Республикаси Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлигининг тегишли органларига (табiiй сув объектларидаги сувдан фойдаланилганда) белгиланган тартибда назоратни таъминлаш учун берилади.

Модданинг учинчи қисмида рақамли реестрнинг марказий ўрни институционал назорат механизмлари билан мустаҳкамланади. Электрон маълумотлар базаси бир вақтнинг ўзида тегишлилигига кўра Сув хўжалиги объектлари хавфсизлигини ва сувдан фойдаланишни назорат қилиш инспекциясига ва унинг ҳудудий бўлинмаларига ҳамда Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлигининг тегишли органларига тақдим этилади. Бунда мазкур инспекция ва унинг ҳудудий бўлинмалари сунъий сув тизимларида технологик интизом ва лимитларга риоя этилишини назорат қилади, Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлигининг тегишли органлари табiiй манбаларда экологик оқимнинг сақланиши, флора ва фаунага зарар етказилмаслиги масалаларига эътибор қаратади. Шу тариқа қарорлар субъектив баҳолашга эмас, балки ягона рақамли ахборот манбасига таянади ва бошқарув жараёнининг объективлигини таъминлайди. Технологик инфратузилманинг барқарор ишлаши ҳам ҳуқуқий ҳимоя билан уйғунлашади. Ахборот тизимида электр таъминоти ёки интернет алоқаси узилиши каби техник носозликлар юзага келганда, шартномаларни қоғоз шаклида вақтинча рўйхатга олиш ва тизим тиклангач, белгиланган муддат ичида ретроактив интеграция қилиш механизми қўлланилиши лозим. Бу ёндашув фойдаланувчини асоссиз равишда «рухсатсиз сувдан фойдаланган» деб баҳолашидан ҳимоя қилади ва давлат органларининг техник нуқсонлари учун истёмолчи жавобгар бўлиб қолишининг олдини олади.

Модданинг тўртинчи қисмига кўра сув истёмолчилари уюшмалари ёки кластерлар аъзолари учун сув олган ҳолларда асосий шартнома марказий реестрда қайд этилади, аъзолар билан тузилган суб-шартномалар эса ушбу асосий ҳужжатга боғланган ҳолда юритилади. Бу иерархик модел сув тақсмотининг шаффофлигини

ошириб, ҳар бир якуний фойдаланувчининг ҳуқуқий мақомини электрон тизим орқали алоҳида верификация қилиш имконини беради.

Амалиётда ушбу механизмнинг аҳамияти қуйидаги ҳолатда яққол намоён бўлади: фермер хўжалиги сув етказиб берувчи ташкилот билан қоғоз шаклида, муҳрланган ва имзоланган шартномага эга, бироқ у «Сув ҳисоби» тизимида рўйхатдан ўтказилмаган. Назорат чоғида масъул инспекция электрон реестрда шартнома мавжуд эмаслигини аниқлайди ва олинган сув ҳажмини «рухсатсиз фойдаланиш» сифатида баҳолайди, натижада маъмурий чоралар қўлланилади ҳамда солиқ органлари оширилган ставкада ҳисоб-китоб юритади. Бироқ фермер шартнома имзолангач, сув етказиб берувчи ташкилотга ёки электрон портал орқали шартномани рўйхатдан ўтказиш тўғрисида ёзма мурожаат юборган бўлса, у ўзининг виждонли фойдаланувчи эканлигини исботлаш имкониятига эга бўлади. Бундай вазиятда маъмурий судда сув етказиб берувчи ташкилотнинг ҳаракатсизлиги ва «Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида»ги Қонундаги айбсизлик презумпциясига таянган ҳолда, техник ёки процессуал нуқсонлар учун истёмоли жавобгар бўлмаслиги асосланади.

Шу тарзда Сув кодексининг 67-моддаси сувдан фойдаланиш ҳуқуқини оддий шартномавий муносабат даражасидан «верификацияланган ҳуқуқ» босқичига олиб чиқади. Рақамли реестр, институционал назорат ва процессуал кафолатлар уйғунлиги орқали давлатнинг шаффофлик ва ҳисобдорлик функциялари кучаяди, фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий ҳимояси эса технологик ва ҳуқуқий механизмлар билан мустаҳкамланади. Натижада рўйхатдан ўтказиш маъмурий талаб бўлиб қолмай, балки сув ҳуқуқий муносабатларининг барқарорлиги ва қонунийлигини таъминловчи марказий кафолатга айланади.

Шу ўринда модда қуйидаги тушунчаларга изох бериб ўтсак.

«Вақтни муҳрлаш» («time-stamping») технологияси. Бу электрон ҳужжатнинг айнан маълум бир вақтда яратилганини ва шундан сўнг ўзгартирилмаганини тасдиқловчи рақамли белги. Бу мурожаат муддатини исботлашда коррупцион хавфларни камайтиради.

Ретроактив интеграция. Янги тизимни эски (аввалдан мавжуд бўлган) маълумотлар базаси ёки тартиблар билан орқага қайтган ҳолда боғлаш жараёни.

«Фиктив квоталар». Қоғозда мавжуд бўлган, лекин амалда реал сув ресурси билан таъминланмаган ёки суиистеъмол қилинган сув лимитлари.